

Літаратура

1. Лопатин, В.В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания / В.В. Лопатин. – М.: Наука, 1977. – 316 с.
2. Русская грамматика: в 2 т. / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т. I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / под ред. Н.Ю. Шведовой. – 1980. – 783 с.
3. Русак, В.П. Марфаналогія сучаснай беларускай мовы / В.П. Русак. – Мінск: Беларуская навука, 2003. – 316 с.
4. Bloomfield, L. Menomini morphophonemics / L. Bloomfield // TCLP. – 1939. – 8. – P. 105–115.
5. Chomsky, N. The sound pattern of English / N. Chomsky, M. Halle. – New York: Harper & Row, 1968. – 470 p.
6. Халле, М. О правилах русского спряжения / М. Халле // American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists. – The Hague. – 1963. – P. 363–382.
7. Jakobson, R. Russian conjugation / R. Jakobson // Word. – 1948. – V. IV. – №3. – P. 155–167.
8. Worth, D.S. Vowel-zero alternation in Russian derivation / D.S. Worth // IJSLP. – 1968. – XI. – P. 110–123.
9. Ворт, Д.С. О роли абстрактных единиц в русской морфонологии / Д.С. Ворт // Развитие современного русского языка. 1972. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 68.
10. Булыгина, Т. В. Проблемы теории морфологических моделей / Т. В. Булыгина. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
11. Чурганова, В.Г. Очерк русской морфонологии / В.Г. Чурганова // АН СССР, Ин-т русского языка; отв. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Наука, 1973. – 239 с.
12. Толстая, С.М. Морфонология в структуре славянских языков / С.М. Толстая. – М.: Индрик, 1998. – 320 с.
13. Кубрякова, Е.С. Морфонология в описании языков / Е.С. Кубрякова, Ю.Г. Панкрац; отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1983. – 119 с.
14. Ułaszyn, H. Laut, Phonema, Morphonema / N. Ułaszyn // TCLP. – 1931. – 4. – P. 53 – 61.
15. Troubetzkoy, N.S. Sur la “Morphologie” / N.S. Troubetzkoy // TCLP. – 1929. – 1. – P. 85–88.
16. Рагаўцоў, В.І. Агульнае мовазнаўства : вучэб. дапам. / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – 416 с.
17. Кубрякова, Е.С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков) / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1974. – 319 с.
18. Плу́нган, В.А. Общая морфология: Введение в проблематику: учеб. пособие / В.А. Плу́нган. – изд. 2-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.

З.П. Данільчык

СІНТАКСІЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ СА СЛОВАМ *ЁСЦЬ* У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Як сведчыць фактычны матэрыял, лексема *ёсць* можа ўжывацца: 1) у значэнні дзеяслова *быцця* (‘існаваць’, ‘знаходзіцца’); 2) у якасці звязкі састаўнога іменнага выказніка; 3) як выклічнік.

Дзеяслоў *ёсць* як форма цяперашняга часу ўсіх асобаў адзіночнага і множнага ліку дзеяслова *быць* шырока выкарыстоўваецца ў беларускай мове са значэннем ‘існаваць’, ‘мецца’, ‘знаходзіцца’ і выконвае ролю простага выказніка: – *А ваш план мне падабаецца*, – *ажыўляецца Вольга Віктараўна*: –

І сапраўды, у ім ёсць, калі хочаце, паэзія і сваё хараство (Я. Колас); *Лён у нас ёсць, сіла таксама ёсць* (Э. Самуйлёнак).

Калі ж гэтае слова выкарыстоўваецца са значэннем ‘адказ падначаленага (у арміі, на флоце), які абазначае, што каманда зразумела і прынята да выканання’, то яна з’яўляецца выклічнікам: – *Адно аддзяленне накіруй праводзіць абоз, а тры – да мінёраў. Сам вядзі аддзяленні. – Ёсць! Можна ісці выконваць?* (М. Ткачоў). У такім разе слова *ёсць* з’яўляецца амонімам да дзеяслова быцця са значэннем ‘існаваць’, ‘знаходзіцца’.

Вялікай разнастайнасцю як з боку структуры, так і з боку семантыкі вызначаюцца сінтаксічныя канструкцыі са словам *ёсць*, якое функцыянуе ў якасці звязкі састаўнога іменнага выказніка. Страчваючы ў гэтай функцыі поўнасцю сваё лексічнае значэнне, гэтае слова захоўвае толькі фармальныя прыметы дзеяслова, у прыватнасці, катэгорыі часу, ладу, асобы, ліку, “служыць спосабам, своеасаблівым “мостам” далучэння выказніка да дзейніка” [1, с. 136], арганізоўвае, далучае, уводзіць у сінтаксічную структуру сказа прызвязачную частку выказніка, якая нясе асноўную лексічную інфармацыю. Канструкцыі са звязкай *ёсць* – на што неабходна найперш звярнуць увагу – характэрны для навуковага, дзелавога і публіцыстычнага стыляў мовы. Сказы з гэтай звязкай функцыянуюць звычайна там, дзе патрэбны строга вызначаныя фармулёўкі. Таму не выпадкова, што названая звязка сустракаецца нярэдка ў сказах, якія носяць характар рознага роду дэфініцый, азначэнняў і характарызуюцца выразнасцю і сцісласцю думкі: *Граніца наверхні ёсць лінія* (Геаметрыя); *Паняцце ёсць думка, якая з’яўляецца адлюстраваннем сукупнасці агульных істотных адзнак аднаго або некалькіх прадметаў* (Псіхалогія) і інш.

Але ўжыванне звязкі *ёсць* – з’ява не заканамерная. Побач са звязачнымі прэдыкатыўнымі канструкцыямі паралельна функцыянуюць і канструкцыі з нулявой звязкай: *Хімія – навука аб рэчывах, іх пераўтварэннях і з’явах, якія адбываюцца пры гэтых пераўтварэннях* (Хімія); *Астраномія – навука, якая вывучае рух, будову і развіццё нябесных цел і іх сістэм* (Астраномія) і г. д. Паралелізм абедзвюх прэдыкатыўных канструкцый абумоўлены развіццём тэндэнцыі лабідарнасці ў мове, г. зн. імкненнем да прастаты, лаканічнасці, сцісласці ў падачы матэрыялу.

Сабраны фактычны матэрыял дае падставы сцвярджаць, што звязка *ёсць* – пашыраная з’ява і ў творах мастацкай літаратуры. Выкарыстанне яе тут рэгулюецца звычайна стылістычнымі прычынамі. Сказы з апошняй, набываючы нярэдка характар пэўных суджэнняў, меркаванняў ці развагі, функцыянуюць, як правіла, у мове персанажаў твораў і надаюць ім (сказам) размоўны каларыт: *Ты, браток, чалавек ваенны і павінен ведаць дысцыпліну. Тое, што я сказаў, ёсць загад* (М. Паслядовіч); *Ён не ўпершыню заўважыў, што работа ёсць лепшы лекар душэўных нягод* (Т. Хадкевіч); *Ураджай жалудоў, кажуць людзі, ёсць прыкмета на цяжкі год* (Я. Колас).

Функцыянаванне звязкі *ёсць* з мэтай стылізацыі мовы персанажаў асабліва ярка праяўляецца ў аповесці Я. Коласа “Дрыгва”, дзе апісваецца момант допыту Саўкі Мільгуна палякамі: *Ты ведаеш, – гаварыў далей рыжы, – што войт ёсць “польска асоба ужондова”.* Што ж змусіла цябе зрабіць замах

на забойства войта? У гэтым сказе звязку *ёсць* пісьменнік ужыў у чыста стылістычнай функцыі: ён хацеў падкрэсліць асабліваць мовы польскага жаўнера (у польскай мове звязка *ёсць* у такіх канструкцыях, як вядома, з'яўляецца нормай).

У дыялагічнай і аўтарскай мове стылістычна афарбаваныя прэдыкатыўныя канструкцыі са згаданай звязкай структурна могуць ускладняцца ўзмацняльнай часціцай *і*, адмоўнай часціцай *не*, параўнальнымі службовымі словамі. Пералічаныя кампаненты ўносяць у выказванне пэўныя мадальныя адценні. Так, у спалучэнні “*і + ёсць + назоўнік*” лагічны націск падае на звязку, а сказ у цэлым набывае адценне катэгарычнага сцверджання, меркавання ці развагі: *Можа, гэта люлька і ёсць прычына таму, што стары Бязручка бярэ малы ўдзел у размовах* (Я. Колас); *А калі, кажэ, не знаёмы, дык пазнаёмімся – я сам і ёсць бальшавік* (К. Крапіва); *Вось чаму і блізка яму ўсё: і радасць, і смутак, і шчасце, і гора другіх. А гэта і ёсць жыццё* (А. Пальчэўскі) і г. д.

Адмоўная часціца *не*, якая размяшчаецца ў прэпазіцыі да выказніка і адносіцца непасрэдна да звязкі, адмаўляе наяўнасць прыметы, што прыпісваецца дзейніку, надаючы канструкцыі поўнаасцю адмоўны характар: *А калі і гэтак апазданню не пашанцуе, то тады прыйдзеца прызнаць, што падкова не ёсць сімвал удачы і шчасця* (Я. Колас).

Сярод структурных разнавіднасцей сказаў гэтага тыпу сустракаюцца і такія, дзе часціца *не* ў спалучэнні з прызвязачнай часткай можа выражаць мадальнае адценне сцверджання. Асабліва гэта назіраецца ў пытальна-рытарычных сказах. Для апошніх характэрна наяўнасць і другой часціцы, што выражае дадатковыя сэнсавыя адценні нейкай развагі, роздуму: *Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучыя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце?* (Я. Колас).

Іншы ж раз канструкцыі “*не + ёсць + назоўнік*” могуць ускладняцца, набываючы форму “*ёсць + не + назоўнік, а + назоўнік*”. Гэта з’ява назіраецца ў тых выпадках, калі адмоўная часціца *не* размяшчаецца ў постпазіцыі да звязкі і адносіцца непасрэдна да прызвязачнай часткі, дзе другая частка канструкцыі “*а + назоўнік*” сцвярджае, чым стаў прадмет (паняцце) у сувязі са стратай пэўнай прыметы: *Гэта ж вядома Лаўрэнэ, што тыя зоры, якія падаюць, ёсць не душы людзей, якія толькі што памерлі, а звычайныя нябесныя целы, якіх называюць метэорамі* (Э. Самуйлёнак).

Звязка *ёсць* можа спалучацца з параўнальным службовым словам *як бы* (іншых зафіксаваць не ўдалося), дзе ўсё спалучэнне разам з прызвязачнай часткай набывае ў такім выпадку “мадальную афарбоўку метафарычнага параўнання” [2, с. 675]: *Наогул жа Бабіч і на службоваму і на сацыяльнаму свайму стану ёсць як бы нейкая прамежская планета, што адчувае на сабе ўплыў суседніх планет* (Я. Колас).

Акрамя разгледжаных вышэй выпадкаў, звязка *ёсць* характэрна і для двухсастаўных сказаў, што фарміруюцца шляхам паўтораў назоўнікаў у форме назоўнага склону. Такія канструкцыі А.М. Пяшкоўскі называў “ідэальнымі сказамі тоеснасці” [3, с. 272]. У іх паняцце выказніка падаецца праз паняцце

дзеініка і сцвярджаецца, што прадмет думкі з'яўляецца самім сабою, адпавядае агульнапрынятаму аб ім уяўленню: *Але што зробіш – барацьба ёсць барацьба...* (І.Шамякін); *Аднак пярэчыць ён не мог – пан ёсць пан, хоць і ходзіць пра яго на аколiцы дурная слава* (М.Лупсякоў). У прыведзеных сказах звязка *ёсць* з'яўляецца абавязковай, бо пры адсутнасці яе сказ “распаўся б”.

Прэдыкатыўныя канструкцыі “назоўнік + ёсць + назоўнік” могуць ускладняцца прыслоўямі часу і месца *заўсёды, усюды*; узмацняльнай часціцай *і*; указальнай часціцай *гэта*, а таксама асабовымі займеннікамі *ён, яна, яно, яны*: *Маці заўсёды ёсць маці* (П. Кавалёў); *Вайна ўсюды ёсць вайна, таму яна і называецца народная...* (“Полымя”); *А свята і ёсць свята. Закон* (А. Савіцкі); *Факт – гэта ёсць факт* (Р. Мурашка); *Вайна – яна ёсць вайна...* (М. Лынькоў).

Усе пералічаныя ўскладняльнікі ўносяць у сказ пэўныя мадальна-экспрэсіўныя адценні пастаянства, звычайнасці. У якасці кампанентаў мадэлі “назоўнік + ёсць + назоўнік” найчасцей ужываюцца абстрактныя назоўнікі, радзей – канкрэтныя: *Парадак ёсць парадак* (М. Ракітны); – *Але характар ёсць характар, яго за пазуху не схаваш* (А. Савіцкі); *Студэнт ёсць студэнт. І нават самыя здольныя з іх астаюцца ў адносінах да сваіх выкладчыкаў вучнямі* (У. Карпаў); – *А сена ёсць сена. Ні за якія грошы яго нідзе не купіш* (І. Дуброўскі). Як відаць з прыведзеных прыкладаў, такія канструкцыі характарызуюцца семантычнай разнастайнасцю. Яны не існуюць у мове ў гатовым выглядзе, а ствараюцца ў ходзе маўлення.

Сустрэкаецца многа выпадкаў, калі знешне тоесныя прэдыкатыўныя канструкцыі “назоўнік + ёсць + назоўнік” (тут маюцца на ўвазе лексічна тоесныя назоўнікі, што выступаюць у ролі кампанентаў мадэлі) могуць выражаць унутраную неадпаведнасць: *А вайна ёсць вайна, павінен жа і ён, пан Юзаф, несці выдаткі на айчыну* (М. Лынькоў); *Потым і ён сказаў: – Вайна – ёсць вайна. І лепш, каб яе не было* (А. Васілевіч); *Але што ты паробіш, вайна ёсць вайна... Ваш жа сын загінуў за айчыну!* (М. Лынькоў). У прыведзеных сказах знешне тоесныя спалучэнні выражаюць розны ўнутраны сэнс. У першым кантэксте сказ “*Вайна ёсць вайна*” ўжыты ў тым сэнсе, што ў час вайны кожны чалавек павінен унесці пэўныя сродкі ў фонд абароны айчыны; у другім – вайна – рэч непажаданая, непатрэбная; у трэцім – вайна патрабуе ахвяр за айчыну.

Іншы раз знешне тоесныя канструкцыі могуць выражаць аднародны ўнутраны сэнс: *Але мы не маглі тут нічога парадзіць: загад ёсць загад* (М. Машара); – *Ну, як? – запытаўся Грашчэня. – Загад ёсць загад, – панура адказаў Пацяруха* (І. Гурскі); *Бурчаць – бурчалі, але загад ёсць загад, і як толькі будаўнічыя работы ў лагеры былі скончаны, усе прыступілі да заняткаў* (А. Шашкоў). Канструкцыі “загад ёсць загад”, як бачна з прыкладаў, хоць і выкарыстоўваюцца рознымі пісьменнікамі ў розных сітуацыях, у розных кантэкстах, але выступаюць з адным і тым жа значэннем, і тут ужо нельга меркаваць аб іх мнагазначнасці. Гэта акалічнасць, на наш погляд, залежыць ад семантыкі назоўнікаў, якія ўтвараюць спалучэнне, блізкае да фразеалагізма.

Такім чынам, падсумоўваючы назіранні, можна адзначыць, што сінтаксічныя канструкцыі са словам *ёсць* характарызуюцца структурнай і

семантычнай разнастайнасцю. Сустракаюцца яны не толькі ў навуковым, публіцыстычным і афіцыйна-справавым стылях мовы, але шырока выкарыстоўваюцца мастакамі слова для характарыстыкі мовы персанажаў мастацкіх твораў.

Літаратура

1. Нелісов, Е.А. О вспомогательных глаголах и связках / Е.А. Нелісов // Филологический сборник. – Вып. V. – Алма-Ата, 1966. – 189 с.
2. Виноградов, В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М. – Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – 7-е изд. – М., 1956. – 511 с.

А. Кузьміч

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛІТУРГІІ І АБРАДАХ

Пісьмовыя рэлігійныя помнікі характарызуюцца шырокай жанравай і стылявой разнастайнасцю. Выказванні дактрынальнага характару і акадэмічныя тэалагічныя тэксты маюць шмат агульнага з тэхнічным слоўнікам, у той час як спантанная малітва бліжэйшая да гутарковай мовы. У некаторых рэлігіях пісьмовыя літургічныя формы стылёва ўзвышаныя, часам паэтычныя, схіляюцца да архаізацыі. Калі гэтыя формы маюць трывалую пісьмовую традыцыю і замацоўваюцца ў працяглай рэлігійнай практыцы, можна казаць пра фарміраванне ўласна літургічнай мовы. У нашым даследаванні літургікарытуальнае выкарыстанне беларускай мовы для сцісласці разглядаецца на матэрыяле каталіцкіх рэлігійных тэкстаў, хоць, зразумела, і іншыя канфесіі ўкараняюць беларускую мову ў культываваную практыку.

Літургія – адна з найважнейшых сфераў выкарыстання рэлігійнай мовы. Асаблівасцю літургічных тэкстаў у рыма-каталіцкім касцёле з’яўляецца іх суаднесенасць з так званымі “ўзорнымі выданнямі” на лацінскай мове (лац. *editio typica*), на аснове якіх рыхтуюцца адаптаваныя версіі на іншых мовах. Тэксты розных відаў літургіі і абрадаў зацвярджаюцца адпаведнымі касцёльнымі ўладамі і маюць абавязковы характар для ўсяго мясцовага касцёла. Літургічныя тэксты змяшчаюцца ў такіх богаслужбовых кнігах, як Імшал, абрады сакрамантаў (Рымскі Рытуал) і інш. Рымскі Імшал з’яўляецца асноўнай літургічнай кнігай, у якой сабраны неабходныя прадпісанні адносна правядзення набажэнстваў, каляндар рэлігійных святаў, а таксама малітвы і іншыя тэксты на ўсе перыяды і дні літургічнага года. Рымскі Рытуал змяшчае ў паасобных кнігах малітвы і прадпісанні, якія датычаць ажыццяўлення святаром сакрамантаў. На дадзены момант для ўжывання зацверджаны наступныя беларускамоўныя тэксты абрадаў: “Парадак пасвячэння біскупа, прэзбітэраў і дыяканаў”; “Парадак канфірмацыі”, “Парадак цэлебрацыі сужэнства”, “Парадак намашчэння хворых і пастырскай апекі над імі”, “Парадак пахавання”.

Спецыфіка літургічнай мовы праяўляецца ў яе экстралінгвістычнай і ўласна моўнай адметнасці. Найважнейшыя пазамоўныя рысы – гэта:

– інтэрактыўнасць (дыялагічнасць) камунікацыі (большасць літургічных тэкстаў уяўляюць дыялог святара і вернікаў з Богам ці паміж сабой);